

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 87 - Sayı/Issue: 310
Aralık/December 2023

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 30.11.2022
Kabul/Accepted: 24.04.2023

DOI: 10.37879/belleten.2023.985

Araştırma Makalesi/Research Article

Osmanlı Döneminde Açılan İran Okulları ve İranlıların Eğitimi (1883-1912)

Eralp Yaşar Azap*

Öz

Osmanlı ve İran arasında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen iyi ilişkilerle beraber diplomatik temsilciliklerin açılması, iki devletin birçok açıdan birbirine yakınlaşmasına zemin hazırladı. Bu durumu değerlendiren İranlı tüccarların İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin vilayetlerinde giriştiği ticari faaliyetler ve İstanbul'da yaşayan İranlı aydınların yayın faaliyetleri, Osmanlı'da yaşayan İranlı sayısının da artmasına yol açtı. Aileleriyle Osmanlı topraklarına göç eden ve nüfusları artan İranlı tüccarlar ile aydınlar, çocuklarını eğitim alabilecekleri okullara gönderme ihtiyacı duydular. Bu zümre, büyük oranda kendi imkânları ve İran'ın desteğiyle 1883 ve 1912 yılında İstanbul, 1885 yılında Trabzon, 1909 yılında Kazımiye ve 1912 yılında Kerbela'da devletin izniyle yabancı okul statüsünde okullar açtı. Ayrıca açılış yılı net olarak tespit edilemese de İzmir'de de bir İran okulunun faaliyet yürüttüğü bilinmekteydi. Zikredilen okullardan mezun olan İranlılar, Osmanlı Devleti içerisinde eğitimlerine üst kademelerde devam edebilecekleri bir İran okulu olmaması dolayısıyla devlete ait okullara başvurarak orta, lise ve yüksekokul seviyesinde de eğitim aldılar. Bu duruma daha sonra, Osmanlı topraklarında yaşamayan ancak Osmanlı'da eğitim almak isteyen İranlılar da eklendi. Eğitimlerini tamamlayan İranlılar daha sonra, Osmanlı Devleti'nin çeşitli kurumlarında mesleklerine göre istihdam edildi. Bir kısmı da

* Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı - PhD., The Directorate of State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye, İstanbul/TÜRKİYE, eralpyasarazap@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-8113-294X>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC)

ülkelerine dönerek orada çalışma imkânı elde etti. Çalışmanın amacı, XIX. ve XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İranlıların açtığı okulları, bu okulların idari yapılarını, eğitim faaliyetlerini ve Osmanlı okullarında okuyan İranlıların hangi okullarda eğitim gördüklerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İran, Kaçar Hanedanı, eğitim, okul.

Iranian Schools Opened in the Ottoman Period and the Education of Iranians: 1883-1912

Abstract

With developing Ottoman-Iran relations and opening of diplomatic representations, since the second half of the 19th century, two states got closer in many respects. Evaluating this situation, the Iranian merchants' commercial activities in the provinces of the Ottoman Empire, especially in Istanbul, and the publishing activities of Iranian intellectuals in Istanbul increased Iranian population in the Ottoman Empire. Iranian merchants and intellectuals who migrated to the Ottoman lands with their families, required schools for their children's education. With government permission, this group opened schools in foreign school status in Istanbul in 1883 and 1912, in Trabzon in 1885, in Kazımiye in 1909 and in Karbala in 1912, largely with their own means and with Iran's support. Besides, although the opening year is not certain, an Iranian school operating in İzmir was known. Iranians, graduated from the aforementioned schools, applied to state-owned schools and received education at secondary, high school and higher levels, since there was no Iranian school in the Ottoman Empire to continue their education at upper levels. Later, Iranians, not living in Ottoman lands but wanted to receive education were added. Iranians, completing education were employed in various Ottoman institutions according to their profession. Some returned to their country and worked there. This study aims to reveal the schools opened by the Iranians in the Ottoman Empire in the 19th and 20th centuries, their administrative structures, educational activities and in which schools the Iranians studying in the Ottoman were educated.

Keywords: Ottoman Empire, Iran, Qajar Dynasty, education, school.

Giriş

Safevî hanedanlığından itibaren doğuda yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'yle silahlı mücadele eden İran hanedanları, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

sorunlarını diplomatik kanallarla dile getirme ve ilişkileri olumlu bir seyre evirme eğilimine girmişti. Bu yüzyılın başında İnan'da hâkimiyetini tesis eden Kaçarlar, Feth Ali Şah'ın saltanat süresi hariç tutulduğunda¹, ondan sonra tahta geçen torunu Muhammed Şah'ın Osmanlı Devleti ile 1847 yılında imzaladığı II. Erzurum Antlaşması'ndan itibaren tebaasının Osmanlı topraklarındaki nüfusunu da göz önünde bulundurarak savaş siyasetini kenara bırakmıştı. Nitekim II. Erzurum Antlaşması, artık iki ülke arasında yüzyıllardır sorun olan sınırların büyük oranda şekillendiği, mezhep temalı siyasetin kenara itildiği ve daha ziyade devletler arasında ticari ilişkilerin düzenlenmesine ağırlık vererek² ilişkileri normalleştiren bir nitelik taşımaktaydı.

Sürecin ilişkilerde yaratmış olduğu olumlu seyir, özellikle ticaret yapmak isteyen İnanlıların başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin muhtelif şehirlerine gelip yerleşmesine zemin hazırladı. Bu bağlamda, İstanbul-Trabzon-Tebriz ve Tahran ticaret hattında büyük bir ekonomik canlılık yaşandı³. Yine aynı durum, bölgenin önemli liman şehirlerden Samsun için de geçerliydi⁴. Öyle ki şehirde ticareti canlı tutmak adına 1859 yılında İnan tarafından buraya şebender vekili dahi tayin edilmişti⁵. Anadolu'nun birçok şehrine tüccar ihraç eden İnan, artık

- 1 1797 yılında Kaçarların ikinci şahı olarak tahta çıkan Feth Ali, Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinde selefi İnan hanedanlarının siyaset tarzına benzer bir yolu tercih etmiş ve doğuda Osmanlı Devleti'ne karşı silahla mücadele ederek bölgenin hâkimi olmak istemişti. Bu doğrultuda yüzyılın başından itibaren Bağdad'ın yerel yöneticilerini yanına çekerek toprak ve nüfus elde etme çabasına giren Feth Ali Şah, Osmanlı Devleti ile 1820 yılında başlayıp üç yıl devam edecek son savaşın da başlatıcısı olmuştu. Bk. Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 2865. İlgili savaşın siyasi ve askeri boyutlarını ele alan çalışma için bk. Eralp Yaşar Azap, *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İnan Savaşı (Siyaset-Harekât-Lojistik/Organizasyon)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.
- 2 Sabri Ateş, *Osmanlı-İnan Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914*, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 177-178; İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İnan Hudud Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s. 242-244; Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 32/S. 54, 2013, s. 192-193.
- 3 Konuyla ilgili bk. Filiz Dığıroğlu, "İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Validehan (XIX-XX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 31, 2014, s. 72-73.
- 4 Filiz Dığıroğlu, *XIX. Yüzyıl Karadeniz'inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 26
- 5 Filiz Dığıroğlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İnanlı Olmak: Samsun'daki Acem Topluluğu", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, ed. Kerim İlker Bulunur-Fatih Bozkurt-Mahmut Cihat İzgi, Mahya Yayınları, İstanbul 2017, s. 264. Osmanlı Arşivi'nde İnanlıların 1824-1908 yıllarına ait Ahkâm Defteri üzerinde son dönemde yapılan önemli bir çalışmada, İnanlıların ziyaret ve ticaret bağlamında Osmanlı memleketlerindeki durumu ele alınmaktadır. Bu çalışmaya göre

Osmanlı topraklarında hatırı sayılır bir nüfusa da ulaşmaya başlamıştı.

İrânlıların Osmanlı Devleti'ne göç ederek burada çeşitli faaliyetler yürütmesinin ardında sadece ticari gerekçeler yoktu. İrânlılar, ülkelerinde yabancılara tanınan siyasi imtiyazlardan da ciddi oranda rahatsızdı.⁶ Yabancılara sağlanan siyasi imtiyazların İrânlıların hayatlarında yarattığı ekonomik bunalım, İrân içerisinde yaşamayı büyük oranda zorlaştırmıştı.⁷ Bu durum, paranın değerinin düşürülmesine ve ardından gelen iç siyasi krizlerine neden oldu ve ülkeden göçü hızlandırdı.⁸ Ayrıca iki toplum, mezhepsel farklılıklar kenara bırakıldığında yaşam biçimleri, kültürel öğeleri ve geleneksel yapıları açısından da birbiriyle benzerlikler göstermekteydi. Öte yandan bu temel değerlere eklenen siyasi bazı sebepler de İrânlıların Osmanlı topraklarına gelmesine zemin hazırlamıştı. İrânlı muhaliflerin ve meşrutiyet taraftarlarının Sultan II. Abdülhamid döneminde ülkelerindeki baskıdan kurtularak İstanbul'da rahat bir yaşam ortamı bulması, bu siyasi sebepler arasında yer almaktaydı⁹.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu sayılan gerekçelerden dolayı Osmanlı toprakları, geniş bir nüfusa sahip İrân diasporasına ev sahipliği yaptı. Farklı dönemlerde İstanbul İrân Sefaretinde diplomatik vazife alan Han Melik Sasanî'nin Farsça yayınlanan anılarında verdiği bilgilere göre; 1873-1890 yılları arasında tezkire alıp Osmanlı topraklarında yaşayan İrânlı sayısı on bin sekiz yüz kişiydi¹⁰. Yine bazı kaynaklara göre XIX. ve XX. yüzyılda tezkireli/tezkiresiz Osman-

İrânlılar, Osmanlı Devleti içerisinde hacmi ve çeşitliği geniş bir ticaret borsasına sahiptir. Kumaş türlerinden gıdaya, nalburiyeden mücevherata kadar her çeşit ürünün pazarlandığı bu borsanın tüm hukuksal durumu bu çalışma içerisinde yerini almıştır. Osmanlı memleketlerinde ve bilhassa Anadolu'da artan İrân nüfusunun bir göstergesi olarak İrânlıları temsilen atanan görevlilerin detayları için bk. İbrahim Küreli, *1824-1908 Tarihli İrân Ahkâm Defteri: Tüccarlar, Şehbenderler ve Ziyaretçiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021, s. 311-322.

- 6 Touraj Atabaki, "Mustarip Ziyaretçiler: Çar İmparatorluğunun Sınırlarında İrân Madunları", *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İrân'da Modernleşme, Toplum ve Devlet*", der. Touraj Atabaki, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 45.
- 7 Mustafa Suphi Erden, *Türkiye ve İrân'da Vatandaşlık ve Etnisite*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 93.
- 8 Firoozeh Kashani-Sabet, *Sınır Kurguları: İrân Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 115.
- 9 Filiz Dıñoğlu, "Sultanın Ecnebilere: Dersâdet'in Acemleri", *Sultan V Mehmed Reşad ve Dönemi Sempozyumu*, haz. Fahrettin Gün-İlhan Kocaman-Cengiz Göncü-Esin Öncü, TBMM Millî Saraylar Yayınları, İstanbul 2018, s. 937.
- 10 Han Melik Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, İntişarat-ı Firdovsi, Tahran 1335, s. 98; Osmanlı

lı Devleti'nde çalışan İnanlı sayısı yüz binin üzerindeydi¹¹. Bu durum, İnanlıların Osmanlı sosyo-kültürel hayatına adapte zorunluluğunu gerektirmesinin yanı sıra, onları kendi camialarına seslenme ve onların her türlü ihtiyaçlarını temin etmeye mecbur tutuyordu. Bu sebeple İnan'ın İstanbul'daki diplomatik misyonu, Kaçar yönetimi ve başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarında yaşayan İnanlılar, birtakım adımlar attılar. İstanbul'daki İnanlılar, ilk olarak İstanbul'da Farsça gazeteler basıp dağıtarak Osmanlı matbuatına dahil oldular ve İnanlılara seslenmeye çalıştılar. Bu gayeyle basılan Farsça *Ahter*¹² ve *Şems*¹³ gazeteleri, öncü gazetelerdi. Hatta İnanlılar akabinde İstanbul'da, ucuz neşriyat yapmak için Osmanlı matbuatında büyük yer edinecek olan Şirket-i Sahafiye-i İraniye'yi kurdu¹⁴. Osmanlı'ya göçen ve tüm bu faaliyetleri yürüten ilk neslin faaliyetlerinin anlamlı hâle gelebilmesi, ülke içerisindeki İnanlı nüfus da dikkate alındığında çocuklarının modern eğitim görebilecekleri mekteplerin açılmasını da zorunlu kılmıştı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan İnanlılar, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı içerisinde kendi okullarını açtılar yahut açma girişiminde bulundular. Devlet iznine bağlı olan bu taleplerinin her vilayette karşılık bulmamasının ve artan nüfuslarının etkisiyle İnanlılar, Osmanlı vatandaşlarının eğitim gördükleri okullarda da eğitim görmek için büyük çaba sarf ettiler¹⁵.

Devleti'nde İnanlıların yaşadığı şehirler şu şekilde listelenmişti: İzmir, Eskişehir, Ankara, Balıkesir, Adana, Şam, Halep, Samsun, Trabzon, Erzurum, Doğu Bayezid, Van, Beyrut, Antep, Maraş, Antalya, Urfa, Adapazarı, Konya ve Mersin. Bk. Hakkı Uygur, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Seyir Han Melik Sasanî*, Klasik Yayınları, İstanbul 2006, s. 77-78.

- 11 Serhan Afacan, "İranlılık Osmanlı'da: Sultan II. Abdülhamid Devrinde Bir Vatandaşlık Değişirme Sergüzeşti", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyumu*, ed. Fahrettin Gün-Halil İbrahim Erbay, TBMM Millî Saraylar Yayınları, İstanbul 2017, s. 667.
- 12 1876-1896 yılları arasında kesintilerle beraber takriben yirmi yıl yayınlanan Farsça *Ahter* gazetesi, İstanbul'da daha önce matbaa kuran Tahir Efendi'nin gazeteyle aynı ismi taşıyan matbaasında basılmaktaydı. Gazetenin sahibi ve sorumlu müdürü, Muhammed Tahir Tebrizi'ydi. Gazete, İnan ve Osmanlı devletlerinin farklı dönemlerde verdiği maddi desteklerle neşredildi. Kendisini tanımladığı şekilde gazete; günlük haberler, siyaset, politika, ticaret, ilim, edebiyat ve genel kitenin yararına olacak hususlarda söz söylemek amacıyla yayınlanmaktaydı. Bk. Güllü Yıldız, "İstanbul'da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C L, 2017, s. 176, 192; Tanya Elal Lawrence, *Akhtar: A Persian Language Newspaper Published in Istanbul and the Iranian Community of the Ottoman Empire in the Late Nineteenth Century*, Libra Yayınları, İstanbul 2015, s. 41.
- 13 Encümen-i Saadet-i İraniyan'ın yayınladığı *Şems* gazetesinin ilk neşri, 1908 yılında yapılmıştır. 1914 yılına kadar yüz elli üç sayısı çıkan gazete; iç ve dış haberler, telgraflar, edebiyat ve ilanlar şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Bk. Muhammed Keleş, "Şems Gazetesi ve İstanbul'daki İnanlılar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 39/S. 68, 2020, s. 445.
- 14 Filiz Dıgıroğlu, "Osmanlı Matbuatında Acemler: Şirket-i Sahafiye-i İraniye", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C LVI, 2020, s. 229.
- 15 Yurt dışına göç eden İnanlılar, Osmanlı coğrafyası dışında da okullar açmışlardır. Bunlar arasında

Türkçe ve İngilizce literatürde, Osmanlı döneminde İranlıların okullaşma ve eğitim faaliyetleriyle alakalı olarak bağımsız ve detaylı bir çalışma bulunmamaktadır¹⁶. Konuyla dolaylı olarak ilgili bazı bilgiler; İranlıları, Farsça basın tarihini, Osmanlı döneminde İranlıların sosyal hayatı ve ticari faaliyetlerini içeren makale, anı ile tez düzeyindeki çalışmalarda yer almaktadır. Farsça literatürde ise mevzuu içeren son dönemde yazılan kitap ve makaleler bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alıp sadece İstanbul'da eğitim faaliyeti yürüten İran okulunu konu edinen kitap, Hasan Hazreti ve Fatemetü's-Sadat Mirrezi tarafından *Tarih-i Senedî-yi Medrese-i İraniyan-ı İstanbul* adıyla yayınlanmıştır¹⁷. Büyük oranda İran arşiv belgelerini içeren kitap, okulla ilgili Farsça belgelerin neşri ve daha önce literatürde yer almayan bilgilerin verilmesi açısından bir ilk özelliği taşımaktadır. Fakat kitap, Osmanlı Devleti'nde açılan tek bir İran okulunu ele almakta, göç eden İranlıların eğitim meselelerinden bahsetmemektedir. Bunun dışında eserin, İstanbul'daki İran okuluyla alakalı verdiği bilgiler hayli önemlidir. Yine aynı İran okuluyla alakalı bilgiler veren, İran arşiv belgelerinin bir nevi neşri sayılıp Seyyid Hüseyin Musevi, Hadi Haniki ve Ahmed Mescid Camiî tarafından yayına hazırlanarak Vezaret-i Ferheng ve Erşad-ı İslami kurumu tarafından basılan *Esnadî ez Medaris-i İrani der Haric ve Medaris-i Haricî der İran*¹⁸ adlı kitap, İstanbul'daki İran okulunun cumhuriyet dönemindeki durumuyla alakalı bazı belgelere yer verse de okulun Osmanlı dönemindeki vaziyetini yansıtmaktan uzaktır. Son olarak konuyla alakalı diğer iki ciddi yayın da İran'da Farsça olarak Nizam Ali Dehnevî tarafından kaleme alınan "Tesis-i Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Tahlil-i Nizamname-i An"

ön plana çıkarlar Çarlık Rusya topraklarında: Medrese-i Rüşdiye-i İrevan, Medrese-i Nevruz, Medrese-i İraniyan-ı Aşabad, Medrese-i İraniyan-ı Merv, Medrese-i İttihad-ı Bakü okullarıdır. Bu okulların Osmanlı topraklarındakilere benzer tarafı; temel düzeyde kız ve erkek öğrencilere eğitim vermesi ile resmi bir statülerinin olmasıdır. Ayrıca bu okullar, tıpkı Osmanlı topraklarındaki gibi, o ülkelerdeki İranlı diplomatlar tarafından da desteklenmiştir. Bk. İkbal Kasımi Puya, *Medaris-i Cedid der Dovre-i Kacarîye: Baniyan ve Pişevan*, Merkez-i Neşri-Danışgahi, Tahran 1377, s. 547-551.

- 16 Süleyman Büyükkaracı tarafından "Osmanlı Devleti'nde İran Okulları" başlığı altında, Osmanlı döneminde açılan bir İran okulu özelinde müfredat ve mevzuat temelli ancak Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarına, kaynaklarına ve Farsça belge ile literatüre dayanmayan bir tebliğ kaleme alınmıştır. Daha sonra makale olarak yayınlanan bu tebliğ, neredeyse tamamen okulun Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki durumunu ele alıp başlığıyla uyumsuz bir içeriğe sahiptir. Bk. Süleyman Büyükkaracı, "Osmanlı Devleti'nde İran Okulları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2000, 11-48.
- 17 Hasan Hazreti-Fatemetü's-Sadat Mirrezi, *Tarih-i Senedî-yi Medrese-i İraniyan-ı İstanbul*, İntişarat-ı Pejoheşkede-i Tarih-i İslam, Tahran 1400.
- 18 *Esnadî ez Medaris-i İrani der Haric ve Medaris-i Haricî der İran*, haz. Seyyid Hüseyin Musevi-Hadi Haniki-Ahmed Mescid Camiî, Merkez-i Esnad ve Riyaset-i Cumhuri, Tahran 1381.

ile “Debistan-ı İraniyan der Trabzon” adlı makalelerdir¹⁹. Bu makaleler, İstanbul ve Trabzon’da açılan İnan okulunun, İnan arşiv belgelerine ve dönemin Farsça yayın yapan gazetelerine yansıyan kısmıyla yetinilerek kaleme alınmıştır. Diğer yandan İstanbul’daki İnan okuluyla alakalı Farsça-Türkçe ve İngilizce literatürde az rastlanılan bilgiler arasında yer alan okulun nizamnamesinin neden ibaret olduğunun ilk defa Dehnevî’nin makalesinde detaylı ele alınıyor olması, çalışmasını önemli kılmaktadır. Ancak çalışma, Türkçe kaynaklar ve bilhassa Osmanlı arşiv belgelerinden hiçbir şekilde yararlanılmaması açısından eksiktir. Zikredilen tüm bu çalışmalardan, ilgili yerlerde yararlanılmıştır.

İki ana bölümden oluşan bu çalışmanın amacı, tespit edilebildiği kadarıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başında İnanlıların Osmanlı topraklarında açtıkları ya da açmaya teşebbüs ettikleri okulları, bu okulların faaliyetlerini, idari yapılarını ve Osmanlı okullarında eğitim gören/görmek isteyen İnanlılarla onların hangi okullarda eğitim aldıklarını ortaya koymaktır. Çalışma, Osmanlı arşiv belgeleriyle konuyla ilgili yukarıda zikredilen İnan arşiv belgelerini içeren yayınlar, Osmanlı döneminde İstanbul’da Farsça yayın yapan gazetelerin bazı nüshaları ve konuyu tekml edebilecek Farsça/Türkçe literatür kullanılarak ele alınacaktır.

1. İnanlıların Osmanlı’da Okullaşma Teşebbüsleri ve Açtıkları Okullar

a. Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul (İstanbul İnanlılar Okulu) ve Debistan-ı Ahmediyân-ı İstanbul

Debistan, Farsça’da okul/ilkokul manalarına gelmektedir²⁰. Osmanlı topraklarında İnanlıların açtıkları yahut açmaya çalıştıkları okullar, “debistan” kelimesiyle resmî belgelere girmiştir. Nitekim okulun Osmanlı Devleti’yle yaptığı resmî yazışmalarda kullandığı antette de “Debistan-ı İnan” tabiri yer almaktadır²¹. Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1883 yılında hizmete açılan Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul²², bugün hâlen İstanbul’un Sultanahmet semtinde İnan İslam Cumhuriyeti

19 Nizam Ali Dehnevî, “Tesis-i Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Tahlil-i Nizamname-i An”, *Nesriye-i Motalaat-ı Asya-yı Sagır*, S. 7, 1398, s.117-140; Nizam Ali Dehnevî, “Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)”, *Goncine-i Esnad*, S. 123, 1400, s. 7-24.

20 Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 693.

21 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti İstanbul Maarif Müdüriyeti (MF. İMF), 160/99-2.

22 Sultanahmet’te Binbirdirek Mahallesi Babayani Sokak’ta mevcut arazisi küçülmüş bir şekilde varlığını sürdüren okulun girişinde bulunan mermer levhada, “İnan İslam Cumhuriyeti İlk Okulu, Kuruluş: 1884” ibaresi yer almaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinde tespitlerimize göre okulla ilgili ilk resmî kayıt, 1884 yılının Mart ayına aittir. Okulun hicri 1301 yılının Safer ayında

İstanbul Başkonsolosluğu'na bağlı olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir²³. Okul, Osmanlı Devleti'nde açılan özel İran okullarının ilkidir²⁴ ve hakkında diğer açılan İran okullarına nazaran çok daha fazla malumat bulunmaktadır.

açıldığına dair bir tespitte bulunan Hasan Hazreti ve Fatemetü's-Sadat Mirrezi'nin verdiği tarih de 1883 yılının Aralık ayına tesadüf etmektedir. Açılışla alakalı bürokratik işlemlerin gecikmiş olacağı düşünüldüğünde okulun 1883 sonu yahut 1884 yılının hemen başında eğitime başlamış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bk. Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 28; BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 83/4; Esfendiyar Motemedi, "Gozareş: Medrese-i İraniyan-ı İstanbul", *Rosd-ı Moallim*, S. 266, 1389, s. 33. Diğer yandan okulun açılışıyla ilgili bir tarih de Dehnevî tarafından verilmektedir. Hicri Safer ayının 14'ünde yani 15 Aralık 1883 tarihinde okulun açıldığından bahseden Dehnevî, açılış tarihiyle ilgili yaptığımızı değerlendirmeyi kuvvetlendirmektedir. Bk. Dehnevî, "Tesis-i Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Tahlil-i Nizamname-i An", s. 117.

- 23 Sultan II. Abdülhamid döneminde İran ve Osmanlı arasında büyük oranda iyi seyreden ilişkiler ve daha öncesinde karşılıklı elçiliklerin açılmasıyla artan diplomatik temasların, İran'ın Osmanlı sınırları içerisindeki okullaşma faaliyetlerine katkısı olduğu söylenmelidir. Artan diplomatik temasların ve iyi ilişkiler geliştirildiğinin en büyük nişanesi ise İran Şahı Muzafferüddin Şah'ın, 1900 yılında gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretidir. Ziyaretin detayları ve şahın Sultan II. Abdülhamid tarafından ağırlanmasıyla alakalı olarak bk. Başak Kilerci, *Ottoman-Qajar Relations Through Photography: Mozaffar Al-Din Shah's Istanbul Visit (1900)*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013; Fatmagül Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyaretler*, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 93-102. Fakat diğer yandan, İranlıların İstanbul'daki nüfusunun artmasının ve okul açma talebinde bulunmasının, Sultan II. Abdülhamid'in iktidarının ilk yıllarında kaygı yarattığı gözlemlenmektedir. Bu kaygı, On İki İmam Şiiliğini (İmamiye-i İsnâaşeriyye) mezhep olarak seçen İranlıların, Osmanlı Devleti içerisinde ağırlıklı nüfusu barındıran Sünni tebaayı Şiiliği tercih etmeye sevk edecek olmasından ileri gelmektedir. Bk. BOA, Yıldız Perakende Evrakı Sadaret, (Y.PRK. A), 11/58. II. Abdülhamid'in, Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı Irak'ta, mezhepsel kaygılarını bertaraf etmek için adımlar attığı gözlemlenmektedir. Sultan'ın, Osmanlı kimliği altında tebaasının ittihadını önceleyerek attığı söyleyebileceğimiz bu adımların, Müslüman gruplar arasında tefrika yaratmayacak ve Şiiliğin yayılmasını engelleyecek nitelikte olduğu belirtilmelidir. Bu fikrin kuvveden fiile geçişindeki ilk adımda, bölgede açılan modern okullarda ve islah edilen Şii medreselerinde verilecek eğitim önem arz eder. Bu durum bir açıdan, Irak'taki Şii nüfusun Hanefi Müslümanlık temelinde düzenlenmiş bir eğitim müfredatıyla eğitilerek onları Osmanlılık siyasetinde birleştirme olarak da görülebilir. Ancak bunun yanında bölgedeki İranlılara kendi okullarını açmaları için izin verilerek, ilgili siyasetin dengede tutulmaya çalışıldığı da söylenebilir. İkinci adım ise, Şiiler arasında muteber sayılan ancak İstanbul'da bulunan meşrutiyet taraftarı İranlılar dışındaki Şii önderlerinin, Sünni-Şii yakınlaşmasında kullanılmak istenmesidir. Ahmed Cevdet ve Yusuf Rıza paşaların tavsiyesiyle II. Abdülhamid, Cemaleddin Afganî'yi görevlendirerek İslam dünyası içerisindeki Şii ulemayla diyalog kurmaya çalışmış ve Şiileri, Sünni Müslümanlarla yakınlaştırarak yaşanabilecek muhtemel ayrılıkları önlemeye çalışmıştır. Bk. Faruk Yashçımen, "Saving the Minds and Loyal Ties of Subjects: Ottoman Education Policy Against the Spread of Shiism in Iraq During the Time of Abdülhamid II", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C 21/S. 41/2, 2016, s. 101; Ebubekir Ceylan, *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East*, I. B. Tauris, London-New York 2011, s. 213; Gökhan Çetinsaya, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Irak Politikası", *Dev-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C II, haz. Mehmet Metin Hülagü-Şakir Batmaz-Gülbadî Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 171.

24 BOA, MF.MKT, 278/60.

Kaçar döneminin ikinci yarısında başlayan batılılaşmayla beraber İnan'da modern eğitim veren okullara benzer bir yapıda²⁵ eğitim vermesi düşünülüp açılan okulun ilk dönemde, bugünkü mevkiinde olmayıp müstemilatının da çok geniş olmadığı bilinmektedir. Yıldız Hanı'nda iki odalı ve sınırlı sayıda öğrenci kapasitesiyle açılan okul, İnanlı çocuklara Farsça öğretmek için faaliyetine başlamıştır.²⁶ Okulun bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nden izinli hizmet yürütmek adına ruhsat talep ettiği bilinmekle beraber binasının Kadırga Emin Sinan Mahallesi Camii yakınına taşındığı görülmüştür.²⁷ Öğrenci mevcudunun daha da artmasıyla yeni bir binaya ihtiyaç duyan İnanlılar, dönemin İnan Sefareti ve bugün İstanbul İnan Başkonsolosluğu olarak kullanılan binaya yakın bir yerde arazi satın almıştır. Çağaloğlu'nda bulunan dönemin İnan Sefaretine yakın olarak satın alınan arazinin, okulun bugün bulunduğu mevkiindeki yani Sultanahmet'te olan arazi olduğu düşünülmektedir. Zira Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlarda Birinci Belediye Dairesi'nin havalesiyle 1893 yılında tamir ve genişletme için izin isteyen İnan okulunun adresinin, Sultanahmet olduğu görülmektedir.²⁸ Ancak okul, Muzafferüddin Şah'ın 1900 yılındaki İstanbul ziyaretinden sonra görülen lüzum üzerine Sultanahmet'ten taşınmış, arazisi de İnan Muzafferî Hastanesi'ne tahsis edilmiştir.²⁹ Yeni adresi, Hacı Mirza Hasan Hayrül-mülk'ün Beyazıt Emin Bey Mahallesi'ndeki hanesi olan³⁰ okul binasının 1911 yılında yanmasından sonra³¹ okul, yine Beyazıt

25 Manizheh Sadri, "Kaçar Hanedanı Döneminde İnan'da Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Değişmesi ve Yeni Okulların Açılışı", *Bellelen*, C 77/S. 279, 2013, s. 658-662.

26 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 44; BOA, MF. MKT, 83/4.

27 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 1384/39; BOA, TS.MA.e, 1399/58. Okulun ruhsata bağlanmak için Maarif Nezaretine başvurduğu görülmüştür. Ancak konuyu değerlendiren Maarif Nezareti, bu hususta yetkinin padişahta olduğunu beyan ederek ilk dönemlerde sonuç elde edilmesini geciktirecek bir karar almıştır. Bk. BOA, Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif (MF. MKB), 30/124; BOA, MF. MKB, 31/153.

28 BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), 58/38; BOA, Maarif Nezareti Mekatib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği (MF. MGM), 4/34; BOA, MF. MKT, 619/30.

29 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 44. İnanlılara ait hastane, okul ve Üsküdar'daki kabristanının vergiden affıyla muafiyeti için yapılan girişimler de İnan Şahı Muzafferüddin Şah'ın ziyaretinden hemen sonrasına rastlamaktadır. Bk. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 2287/171498; BOA, BEO, 2463/184667; BOA, BEO, 3685/276316; BOA, Hariciye Nezareti İdare (HR. İD), 1812/1; Zekeriya Kurşun, "Üsküdar'da İnanlılar ve İnan Mezarlığı", *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, C 1, İstanbul 2007, s. 203. Hastane ve okulla alakalı *Şems* gazetesinde çıkan haberlerle ilgili olarak bk. *Şems*, S. 26, 11 Safer 1327, s. 7; *Şems*, S. 44, 20 Cemaziyelahir 1327, s. 8-9.

30 Ali Resulzade Asl, "Tarihçe-i Tesis-i Medrese-i İraniyan-ı İstanbul", *Reşd-i Amuşeş-i Tarih*, S. 35, 1388, s. 53.

31 1911 yılında çıkan yangında yanan bina, Defter-i Hakanî kayıtlarında Nurimah adına saray

yakınlarda kiralık bir binada eğitime devam etmiştir³². Bu binada iki yıl eğitim veren okul, 1913'te İranlı tacirlerin girişimiyle Çemberlitaş'ta alınan yerine taşınmıştır. Okulun, Osmanlı döneminde daimî bir adresi olamaması, cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'yi ziyaret eden Rıza Şah Pehlevî'nin dikkatini çekmiş ve şahın girişimleriyle okul, daha önce İran Muzafferî Hastanesi'ne tahsis edilen bugünkü yerine nakledilmiştir³³.

Finansmanı büyük oranda İstanbul'da bulunan İranlı tüccarlar, aydınlar ve bürokratlar tarafından sağlanan okulun tesis sürecinde dönemin İran İstanbul Sefiri Muhsin Han Muinülmülk³⁴, Hacı Muhammed Muhsin İsfahanî, Hacı Muhammed Bakır İsfahanî, Hacı Habib Lek, Hacı Muhammed Taki Tahbaz ve Eminü'l-Tüccar İsfahanî'nin katkıları olmuştur. Okulun ilk idare heyeti arasında Hacı Mahmud Ağa, Hacı Hasan Ağa, Hacı Abbas Ağa, Abdülhadi Ağa, Meşhedî Rıza Ağa, Mirza Hüseyin Ağa, Hacı Zeynelabidin Ağa, Rıza Kulu Han gibi İran'ın farklı bölgelerinden gelmiş tacirler yer almıştır³⁵. Okulda Osmanlı döneminde sırasıyla Hacı Mirza Ali Ağa, Hacı Rıza Kulu Han Horasanî, Hüseyin Bey, Hikmet Bey, Aleksandır Bey, Ebulkasım Ağa, Mir Hüseyin Ağa, Emir-i İtibar, Tevfik Hemedani³⁶, Doktor Rıza Perverş ve Mirza Muhammed Ali gibi isimler de müdürlük yapmıştır³⁷.

olarak kayıtlıdır. Sarayın, Sultan Abdülaziz döneminde Nurimah isimli bir kalfaya tahsis edildiği bilinmektedir. Bk. Şamil Mutlu, "İstanbul'da Faaliyet Gösteren Yabancı Misyoner Okulları", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C IX, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 204; Kurşun, agm., s. 204.

32 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 45.

33 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 45.

34 Osmanlı Devleti'ne sefir olarak tayin edilmeden önce Paris ve Londra gibi önemli sefarethanelerde de görev alan Muhsin Han, İstanbul'a geldikten sonra Sultan II. Abdülhamid ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Nitekim Sultan II. Abdülhamid, kendisine ihsanlarda bulunmuştur. Muhsin Han'ın, İstanbul'da açılan İran hastanesi ve okulunda önemli bir pay sahibi olduğu da bilinmektedir. Bk. Güllü Yıldız, "II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Şii Kimliği ve Hüseyiniye İnşa Girişimi", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. VII/1, 2021, s. 138. Kendisinin Osmanlı Devleti'nde uzun süren görevi esnasındaki faaliyetlerini değerlendiren önemli bir çalışma için bk. Hasan Hazreti, "Mirza Mohsin Han Muinülmülk ve Sefaret-i Osmani", *Fasname-i Tarih-i Revabüt-ı Harici*, S. 78, 1398, s. 9-22.

35 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 29.

36 Tam adı Seyyid Mustafa Tevfik'tir. Okulun, ilk eğitim-öğretim dönemine nazaran yitirilen canlılığının tekrar kazandırılması için göreve getirilmiştir. Onu önemli kılan hususlardan bir tanesi de dönemin İslamcı ideolojideki dergilerinden Sebülürreşad'ın kadrosunda yer almış olmasıdır. Bk. Ekrem Saltık, "Sebülürreşad'ın Hindistan Muhabiri S. M. Tevfik'in Meğhul Biyografisine Dair", *Bilgi*, S. 99, 2021, s. 62, 66.

37 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 62.

Yukarıda zikredilen isimler tarafından yönetilen okulda, bugünkü manada bir mütevellî heyet oluşturulmuştur. Encümen-i İdare adındaki bu heyet; okulun mali işleri ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin ne şekilde yürütüleceğini karara bağlamıştır³⁸. Bu kararlar, okulun tesisiyle beraber oluşturulan nizamnamesine dayanılarak alınmıştır. Dehnevî, okulun nizamnamesiyle alakalı yaptığı çalışmada nizamnamenin, 28 Mayıs 1884 tarihinde Rıza Kulu Han Horasanî, İnanlı bir tüccar ve okul müdürü tarafından yazıldığını ifade etmektedir³⁹. Kırk üç sayfalık nizamname; bir giriş, sekiz bölüm, yüz on madde ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Nizamnamenin ilk bölümü, umumi idarenin anlatımını içeren elli iki maddelik bir bölümdür. İkinci bölümün içeriğindeyse öğretmenlerin vazifeleri yer almaktadır ve bu bölüm de altı madde şeklinde düzenlenmiştir. Eğitim faslını içeren üçüncü bölümse on bir maddedir ve bu bölümde sınıfların düzenlenmesiyle sınavların ne şekilde yapılacağı yer almaktadır. On dört maddeden oluşan dördüncü bölüm, doğrudan öğrencileri ilgilendirmektedir. Onların dinî vecibeleri, öğretmenler karşısındaki vazifeleri, okula giriş-çıkışları ve eğitim-öğretim içerisindeki görevleri, bu bölümün konusudur. Beşinci bölüm, üç madde üzerine şekillendirilmiştir. Konusu, yıl sonu sınavlarının ne şekilde yapılacağı üzerinedir. Altıncı bölümse öğrencileri eğitime ısındırmak ve başarılarını artırmak için verilecek mükâfatları anlatan beş maddeden oluşur. Yedinci bölüm, disiplin cezalarını sekiz madde hâlinde anlatır. Sekizinci ve son bölüm, okulda görev alan mubassır, hademe ve kapıcı gibi görevlilerin nasıl hizmet edeceklerini içeren sekiz maddelik bir kısımdır⁴⁰.

Okulun Encümen-i İdare'si haricinde, eğitim öğretim faaliyetleri üzerinde doğrudan söz sahibi olan bir de Encümen-i Tedrisiyesi bulunmaktaydı. Yedi kişiden oluşan bu heyetin görevleri, okulun nizamnamesinde belirtilmişti. Nizamnameye göre heyette görevli üyelerin temel görevlerinden birisi, okula devam eden öğrencilerin eğitim sürecindeki eksikliklerini belirleyip onları tamamlamaktı. Yine üyeler, eğitim müfredatının uygulanmasında tam yetkiliydi. Diğer yandan öğrencilerin eğitim-öğretim

38 Okulun Encümen-i İdare'sine ait detaylar, okula ait nizamnamede yer almaktadır. Nizamnameye göre okul; bir müdür ve on dört üye tarafından idare edilecektir. Bu üyelere sekizi, Encümen-i İdare'nin üyeleridir. Mali konularda üstlenecekleri sorumluluklar da yine ilgili nizamnameye derç edilmiştir. Bk. Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 31.

39 Dehnevî, "Tesis-i Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Tahlil-i Nizamname-i An", s. 124.

40 Dehnevî, "Tesis-i Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Tahlil-i Nizamname-i An", s. 124-125. Nizamnameyle ilgili ilk detaylar ve neşir İnan'da, İkbâl Kasımî Puya'nın *Kitab-ı Medaris-i Cedid der Dovre-i Kacarîye* adlı eseriyle Esfendiyar Motemedî'nin *Jeneral Mirza Taki Han Kaşani ve Nizamname-i Medrese-i İraniyan-ı İstanbul* adlı çalışmalarında yer almıştır. Bk. Dehnevî, "Tesis-i Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Tahlil-i Nizamname-i An", s. 124.

sürecinde ihtiyaç duyacakları materyallerin temin edilmesinde de üyelere görevler düşmekteydi. Öğrencilerin imtihan sürecinde Encümen-i Tedrisiyeden bir üye, imtihan komisyonunda görev almak durumundaydı⁴¹. Okulun eğitim-öğretime başladığı sürecin ilerleyen yıllarında, Encümen-i Tedrisiye üyeleri arasında İstanbul'da bulunan İranlı tacirlerin de girdiği görüldü. Tüccarlar, okulun kapasitesinin genişletilmesi için mali kaynak yaratabilecek potansiyele sahip oldukları için böyle bir tercihte bulunulması doğal görünüyordu. Zira İstanbul'daki İranlı tüccarlar, okulun en güçlü finansörleri arasında yer almaktaydı⁴².

Okulun önemli bileşenleri arasında yer alan diğer bir grupsa öğretmenleriydi. Tespitlere göre okulun ilk öğretmeni, Hacı Rıza Kulu Han Horasanî'ydi. Kendisi aynı zamanda, Encümen-i İdare'nin başkanlığında da bulunmaktaydı. Horasanî okulda, "Fars Dili ve Edebiyatı" dersini vermekteydi⁴³. Okulda daha sonraki yıllarda İstanbul'un kültür hayatında önemli izler bırakmış İranlı isimler de yer alacaktı. Bunlar arasında temayüz edenler, İstanbul'da Farsça olarak yayınlanan *Ahter* gazetesinin yazarlarıydı. Mirza Mehdi Tebrizî, Mirza Ağa Han Kirmanî, Mirza Habib Isfahanî, okulun yazar kimlikli öğretmenleri arasındaydı⁴⁴. Okulda Fars Edebiyatı dersleri de bir dönem, Mekteb-i Sultaninin Farsça Öğretmeni Ahmet Feyzi Efendi tarafından verildi⁴⁵. Yabancı öğretmen istihdamını da ihtiyaç doğrultusunda uygulayan okul yönetimi, Fransızca derslerini vermesi için Fransızca-Türkçe bir sözlük kaleme alan W. Wiesenthal'i görevlendirmişti⁴⁶.

İlk açıldığında dokuz öğrenciyle eğitim veren okul⁴⁷, ilerleyen yıllarda binasının genişletilmesiyle öğrenci mevcudunu artırdı. Önce otuz ve sonra yüzü aşkın öğrenci, bu okulda eğitim görmeye başladı. İstanbul İran Sefaretinde görev alan Sasanî anılarında, ilerleyen yıllarında okulun öğrenci mevcudunun azaldığından ve eğitim-öğretim kalitesinin düştüğünden bahsetmektedir. 1917 yılından okulla ilgili önemli bilgiler paylaşan Sasanî, okulda bir sınıfta sadece on dört öğrencinin tahsil gördüğünü ifade etmiştir. Bu çocukların ehil ellerde eğitim görmemesinin ve mahalle okullarını tercih etmesinin, İran'dan soğumalarına etki ettiğinin de altını çizmiştir⁴⁸.

41 Dehnevî, "Tesis-i Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Tahlil-i Nizamname-i An", s. 127-128.

42 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 37.

43 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 72.

44 Yıldız, "İstanbul'da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter", s. 183.

45 Uygur, *age.*, s. 82.

46 Uygur, *age.*, s. 82.

47 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 74.

48 Sasanî, *age.*, s. 104; Uygur, *age.*, s. 82.

Öğrencilere okulda dinî derslerin yanı sıra dil, edebiyat, fen ve matematik dersleri de verilmiştir. Okulun eğitim-öğretim müfredatına göre verilen dersler: Elifba, Kur'an-ı Kerim, Akait, Hesap, Cebir ve Mukabele, Hendese, Durusu'l-Eşya, Farsça ve Edebiyat, Fransızca, Arapça, Genel Tarih ve İnan Tarihi, Coğrafya, Muhasebe, Fizik, Botanik, Zooloji, Kimya ve Fizyoloji dersleridir⁴⁹.

Özel okul statüsünde olan Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul, belirli konularda Maarif Nezareti tarafından denetime tabi tutulmaktaydı. Osmanlı Devleti bu tarz yabancı okullarla alakalı denetim mekanizmasını, Maarif Nezaretine bağlı Mekatib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği kanalıyla işletmekteydi. 1869 yılında yayınlanan Maarif Nizamnamesi'nin yüz yirmi dokuzuncu maddesine göre yabancı okullarda, adaba ve ülkenin politikasına mugayir derslerin verilmesi yasaktı ve ders cetvelleriyle okullarda okutulacak kitaplar, yerel maarif idareleri tarafından onaylanmak zorundaydı⁵⁰. Ayrıca okullarda uygulanacak yıl sonu imtihanlarının sonuç cetvelleri de Maarif Nezaretine gönderilmeliydi. Bu bağlamda Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul da faaliyet yürüttüğü süre boyunca denetlendi. Okulda okutulan kitaplar, basım yerleri, bu kitapların müellifleri liste hâlinde Maarif Nezaretine iletildi⁵¹. Zaman zaman okulun bu konuda ayak direlediği ve belirtilen listeleri göndermediği durumlar yaşandı. Maarif Nezareti böyle durumlarda, okula ihtarda bulunuyor ve listelerin ivedilikle gönderilmesi hususunda okula yazılar gönderiyordu⁵². Yine aynı durum, yıl sonu imtihanlarının yapılmasıyla ne şekilde yapıldığının değerlendirilmesi konusu için de geçerliydi⁵³. Maarif Nezareti, okula mümeyyiz sıfatını taşıyan öğretmenler göndererek bu hususta raporlar tanzim ettirdi⁵⁴. Bu raporlar dahilinde okulda yapılan usulsüzlükler, Maarif Nezareti tarafından tespit edilmeye çalışılarak yasal mevzuat işletilmeye çalışıldı ve ders imtihan cetvellerinin tekrar gözden geçirilmesi istendi. Eğitimi aksatan usulsüzlüklerin başındaysa öğretmenlerin derslere devam etmemesi ve okul idaresinin buna göz yumması gelmekteydi. Bu sebeple öğrenciler, coğrafya ve hesap derslerinden düşük notlar almaktaydı. Maarif Nezareti bu durumun önünü almak için, durumu okula gönderdiği mümeyyizler vasıtasıyla tespit ettikten sonra, İstanbul Maarif

49 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 51-52.

50 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 25-26.

51 BOA, MF. İMF, 120/74; BOA, MF. MKB, 32/115.

52 BOA, MF. İMF, 121/100.

53 BOA, MF. İMF, 160/99; BOA, MF. İMF, 165/120.

54 BOA, MF. İMF, 126/50.

Müdürlüğü kanalıyla idareye ve öğretmenlere yazılı uyarılarda bulunmaktaydı⁵⁵.

Mali açıdan büyük oranda İranlı tacirlerin yardımlarıyla faaliyet sürdüren Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul, şahıslar tarafından yapılan yardımların da etkisiyle uzun yıllar ayakta kalmayı başardı. Okulun gelir kaynaklarına bakıldığında, İran şahlarının yaptığı bağışlar dikkat çekmekteydi. Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah iktidarlarında, lira bazında okula yıllık bağışlar yapmaktaydı. Yine yıllık bağışçılar arasında, İstanbul'da yaşayan İranlılar başı çekmekteydi. Okulun diğer bir gelir kaynağı da öğrencilerden aylık olarak alınan okul taksitleriydi⁵⁶. Fakat tüm bu gelirlerin belirli bir zaman sonra yeterli gelmemesi, okul idaresini bazı sosyal etkinlikler düzenleyerek buradan elde edilecek gelirle okulu mali olarak rahatlatmaya sevk etti.

Sasanî anılarında, okulun yılda bir iki defa İran Sefaretinde düzenlenen konserlerle gelir elde ettiğinden söz etmektedir⁵⁷. Dönemin İstanbul'da basılan Farsça yayın organı *Şems* gazetesi de 1908'de Tepebaşı Tiyatrosu'ndaki oyundan sonra okula gelir temin etme amacıyla bir çekiliş yapıldığından bahsetmektedir⁵⁸. Arşiv kayıtlarında okul için bu etkinliklerin periyodik olarak yapıldığına yahut içeriğine dair bir veri olmasa da okul yararına büyük balolar, müsamereler ve konserler tertip edildiğine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu balo, müsamereler ve konserler, okulla İran Hastanesi için 1894, 1903, 1905, 1907 ve 1909 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Üçü İstanbul İran Sefaretinde konser, birisi okulda müsamereler olarak gerçekleştirilen etkinliklerden bir diğeri de balo olarak Pera Palas Oteli'nde gerçekleşir⁵⁹.

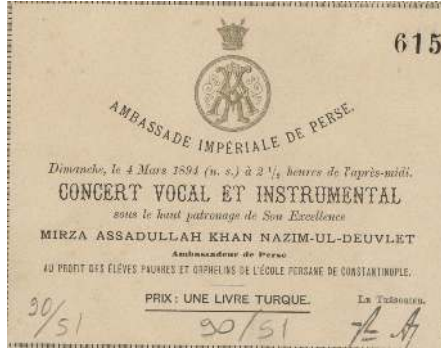
55 BOA, MF. İMF, 132/46.

56 Hazreti-Mirrezi, *age.*, s. 37.

57 Sasanî, *age.*, s. 104.

58 *Şems*, S. 9, 10 Şevval 1326, s. 11; *Şems*, S. 11, 24 Şevval 1326, s. 7, 10; Muhammet Keleş, *Şems: İstanbul'da Yayımlanan Bir Farsça Gazetenin Bakış Açısıyla II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Yılı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 39-40. 1850'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde görülmeye başlayan çekilişlerle gelir elde etmeye dönük etkinlikler, batı kaynaklıdır. Gayrimüslim unsurlar arasında yaygın olan bu organizasyonların, zamanla toplumun tamamına yayıldığı görülmüştür. Bk. Yüksel Çelik, "Sultan Abdülaziz Devrinde Gündelik Hayatta Değişim: Yeni Alışkanlıklar, Mekanlar ve İmkânlar", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat Bildiriler*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 214. İstanbul'daki İran Sefareti, sadece okul için değil, şahısların yaş günleri ve taç giyme törenleri münasebetiyle de bazı etkinlikler düzenlemiştir. Bk. Ayşegül Eşgöl, *Arşiv Belgeleri Işığında Yakınçağ Döneminde Osmanlı'da Yabancıların Konser Faaliyetleri ve Musiki Cemiyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 15.

59 BOA, Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM), 430/92; BOA, ML. EEM,

Resim 1: 4 Mart 1894 Pazar günü saat 8:30'da İstanbul İnan Sefaretinde okul yararına verilecek konsere ait giriş bileti⁶⁰

Okulun Osmanlı dönemindeki faaliyetleri genel çerçevede bu şekildeyken cumhuriyetin ilanımla birlikte Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul'un vergi ve tapu gibi mevzuata dayalı hususlarda problemler yaşadığı görülmektedir. Vergi memurlarının okuldan vergi talep etmesi ve okulun arazisinin tekrar tapuya kaydedilmesi gibi konular, uzun süre okul yönetimiyle İnan Sefaretini meşgul etmiştir⁶¹.

İstanbul'da açılan ve kısa bir süre eğitim faaliyetinde bulunan özel İnan okullarından bir diğeri de Debistan-ı Ahmediyan'dır. Osmanlı arşiv belgelerinde okulun 1912 yılında Gedik Paşa Dizdariye Mahallesi'nde açılmasına dönük adımlar atıldığı ve ruhsatının *Şems* gazetesi müdürü tarafından talep edildiği göze çarpmaktadır⁶². Okulla ilgili bir diğere adres kaydına göre okulun Gedik Paşa Esir Kemaleddin Mahallesi Kirkor Efendi Sokağı'nda olduğu belirtilmektedir⁶³. 1915'te İnan

497/63; BOA, ML. EEM, 597/18; BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM), 117/14; BOA, Hazine-i Hassa İradeler (HH. İ), 143/5; BOA, HH. İ, 153/46; BOA, HH. İ, 177/31; BOA, HH. İ, 232/117.

60 BOA, Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 90/51.

61 BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhashığı (HR. İM), 124/92; BOA, HR. İM, 131/92; BOA, HR. İM, 135/22; BOA, HR. İM, 140/82; BOA, HR. İM, 175/81; *Esnad-ı Medaris-i İrani ve Haric ve Medaris-i Haric der İnan*, s. 97. Okulun cumhuriyet döneminde geçirdiği süreçlerle alakalı yapılan çalışma için bk. Alev İrmak Kurtulmuş, *A Country in a School: Fajr Iranian School in Turkey*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

62 BOA, MF. İME, 8/30.

63 BOA, MF. İME, 94/50. Geç döneme ait bu kayıtlar bir kenara bırakılırsa okulun Maarif Nezaretine bağlı Meclis-i Kebir-i Maarif'ten istenen ruhsat kaydına göre ilk olarak eğitim öğretime başladığı yer, Gedik Paşa'da Hacı Rıza Kulu Han'a ait olan binadır. Bu kayıt, 1894 yılına tarihlendirilmektedir. Okulun bu tarihte Fazıl Paşa semtine taşındığı, kayıttaki yer alan diğere

Sefiri Mahmud Han tarafından kendi tasarrufunda bulunan bahçe ve evin, okula bağışlandığı bilinmektedir⁶⁴. Bu bağışların bir gereği olarak okulun arazi kaydı ve ruhsat işlemlerinin yapılması uzun süre devam etmiş ve sonuca ulaşması da hayli vakit almıştır⁶⁵. Okulun eğitim-öğretim faaliyetleriyle alakalı olarak elde çok fazla malumat bulunmamakla beraber bünyesinde dört iptidai ve bir de rüştiye düzeyinde eğitim veren sınıflı olduğu bilinmektedir⁶⁶. Okulla ilgili Osmanlı arşivlerinde sınırlı malumat bulunmasının, henüz araştırmaya açılmayan veya Osmanlı Arşivi'ne devredilmeyen evraklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Benzer bir durum, İzmir'deki İran okulu “Debistan-i Nasırı” için de geçerlidir. Mirza Fethullah Han tarafından açıldığı bilinen okulun faaliyette olduğu, Farsça yayın yapan *Mecelle-i Hikmet* adlı gazetenin, 1906 yılı Mayıs ayındaki sayısında “İraniyan ra Mojde” başlığı altında yer alan haberle duyurulmuştur⁶⁷.

b. Debistan-ı Trabzon

Uluslararası ticaret yapılan Karadeniz'in önemli limanlarından olan Trabzon limanı, Osmanlı-İran ticari ilişkilerinde de önemli bir lokasyondur. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren iki ülke arasında Erzurum ve Tebriz hattından gelişen ticaret, denizden bağlantının sağlandığı Trabzon'a kadar uzanıyordu⁶⁸. Bu durum, şehirde sosyal canlılık yaratacak seviyede bir İranlı nüfusun oluşmasına katkı sundu. Trabzon'daki İngiliz diplomatik misyonunun 1868 yılındaki raporuna göre şehir merkezinde Ruslardan sonraki ikinci kalabalık yabancı unsur, İranlılardı⁶⁹. Bu durum, İranlıların diplomatik olarak şehirde temsil edilmesine kadar vardı ve İran devleti Trabzon'da konsolosluk açtı⁷⁰. Akabindeyse tıpkı çocuklarının İstanbul'da-

bir bilgidir. Bk. BOA, MF. MKB, 58/24.

64 BOA, BEO, 4336/325194; BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiyye Ekleri, (DH. İ. UM. EK), 31/85.

65 BOA, Dahiliye Nezareti İdare (DH. İD), 123/20; BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2832/9; BOA, ŞD, 231/7; BOA, MF. İMF, 169/14; BOA, MF. İMF, 95/14.

66 Şahruh Abdullahzade, “Medreseha-yı İrani der Osmani”, *Roşd-ı Amużeş-i Tarih*, S. 3, 1399, s. 71; İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 166.

67 Kasımi Puya, *age.*, s. 552; *Mecelle-i Hikmet*, S. 868, 1 Rebiüssani 1324, s. 12.

68 Diğroğlu, *agt.*, s. 11.

69 Diğroğlu, *agt.*, s. 25.

70 Şennur Şenel-Hülya Terzi, “Trabzon'daki İran Konsolosluğu'nun Faaliyetleri (1877-1923)”, *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2019, s. 87. Karadeniz bölgesinde ticaret yapan İranlılar, nüfus olarak da bölgede önemli bir varlığa sahipti. Bu varlığın diplomatik yansımaları olan konsolosluğun açılmasının dışında İranlılar, bölgede dinî faaliyetlerini yürütmek için “Acem Tekkesi” olarak

ki gibi eğitim görebilecekleri bir İran okulu tesisine ihtiyaç duyuldu ve İranlılar, 1885'te Trabzon'daki İranlı çocukların eğitimi için bir ev satın aldılar⁷¹.

Nasri ile Ahmediye isimlerini kullanan ve resmî eğitim dili Farsça olan okulda, sadece İranlı çocuklar değil, şehrin eşrafının çocukları da eğitim görmekteydi. Okuldan mezun olan öğrenciler, bir üst kademede Osmanlı mekteplerine devam edebilmekteydiler. Bütçesi, İstanbul'daki İran okullarındaki gibi temin edilen okulun en büyük gelir kaynağı bağışlardı⁷². Özellikle İranlı nakliyeciler okula, yapmış oldukları işlerden kazandıklarının belli bir oranını bağış olarak vermektedir. Bağışçılar arasında, I. Dünya Savaşı'nda Trabzon-Erzurum arasında develerle ticaret yapan İranlılar başı çekmekteydi. Esasında bu bağış, gönüllük esasıyla toplanmamaktaydı. Bölgedeki İranlı komisyoncular, İranlı nakliyecilerden aldıkları komisyonları, bağış adı altında okula gelir olması için vermektedir⁷³.

Okulun encümen heyeti, İran Trabzon Konsolosu Mirza Mesut Han döneminde oluşturuldu. Kendisi, Trabzon'da bulunan İranlıları konsolosluga davet ederek hem okulun idaresinin nasıl olacağını hem de bütçesini dengeleyecek adımların nasıl atılacağını tespitte çalıştı. Yapılan toplantıda alınan karar gereği okulun encümen heyeti: Hacı Hasan Tahbaz, Muhammed Ali Mahmudzâde, Mirza Muhammed Hüseyin Sarrafzâde, Ali Ağa Mirzazâde, Mir Hadi Azim Han ve Mirza Muhsin'den müteşekkil hâle geldi⁷⁴.

Okulda eğitim-öğretim Farsça, Türkçe ve Arapça bilen öğretmenler tarafından yapılmaktaydı. Bu okulda öğretmenlik yaptığı bilinen isimlerden biri de meşhur Osmanlı âlimlerinden İbrahim Cûdî Efendi'ydi⁷⁵. Diğer yandan imtihanlar; genellikle mahalli öğretmenlerin, müftü, kadı ve şehrin ileri gelenlerinin hazır bulun-

bilinen bir "Hüseyniye"yi Samsun'da açma girişiminde bulunmuşlardı. Tekkenin açılışına Osmanlı Devleti tarafından resmî olarak izin verilmese de İranlıların bu tekkeyi aktif olarak kullandığı bilinmekteydi. Konunun detayları için bk. Osman Köse, "19. Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluk ve Hüseyniye (Acem) Tekkesi", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, C I, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 174-175.

71 Dehnevî, "Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)", s. 10; *Ahter*, S. 58/12, 24 Zilkade 1303, s. 459.

72 Dehnevî, "Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)", s. 10, 13.

73 Dehnevî, "Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)", s. 13; *Ahter*, S. 23/13, 13 Cemaziyelahir 1304, s. 182.

74 Dehnevî, "Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)", s. 16.

75 Mustafa İsmet Uzun, "Cûdî Efendi, Trabzonlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 8, İstanbul 1993, s. 81.

duğu bir mecliste icra edilmekteydi. Yıl sonu imtihanları ve mezuniyet törenleri de coşkulu birer gösteriye sahne olmaktadır. 1899-1900 eğitim-öğretim yılında gerçekleşen yıl sonu imtihanlarına, şehrin valisinden yabancı elçi misyon şeflerine kadar herkes katılmıştı. İki ülke bayraklarının dalgalandığı törende; Farsça, Türkçe ve Fransızca konuşmalarla müzikal etkinlikler yapılmıştı⁷⁶. 1887-1888 yılı kayıtlarına göre, okulda on altı öğrenci eğitim görmekteydi⁷⁷.

Okul, 1908 yılında ciddi bir yangın geçirdiğinden, binası kullanılamaz duruma geldi. Bu sebeple Osmanlı Devleti, İran Trabzon Konsolosluğunun talebiyle okulun aynı arsa üzerinde tekrar inşa edilmesi yönünde karar aldı. Kayıtlara göre yeniden inşa edilecek okul, on üç metre otuz üç santimetre uzunluğunda, on yedi metre genişliğinde iki katlı olacaktı⁷⁸.

Eğitim faaliyetlerine, I. Dünya Savaşı'nda tatil edilmesine⁷⁹ rağmen cumhuriyetin ilk yıllarında da devam eden okulun, 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından faaliyetine son verildiği görüldü⁸⁰.

c. Kerbela Hüseyini ve Uhuvvet-i İraniyan-ı Kazımiye Zükur Mektebi

Necef, Kufe, Kazımiye ve Kerbela gibi şehirler, Şii ve İranlı nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirler arasında yer almaktaydı. Buralarda yaşayan Şii nüfusun ve İranlı ailelerin çocuklarının, İran tarafından açılacak okullara gitme talepleri bulunmaktaydı. Bu doğrultuda İstanbul İran Sefaretinin yazısıyla Osmanlı Devleti nezdindeki girişim, 1912 yılında oldu⁸¹. İran Devleti, Kerbela şehrinde “Hüseyini/Hüseyiniye” adıyla bir okul açmak için İstanbul’a yazı gönderdi⁸². Okul, İran Encümen-i Müsavat Cemiyeti tarafından tesis edilecekti⁸³. İran’ın bu talebini Osmanlı Devleti çok bekletmeyerek olumlu karşıladı ve Kerbela Hüseyini Mektebi

76 Dehnevî, “Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)”, s. 20.

77 Dehnevî, “Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)”, s. 20.

78 BOA, BEO, 3404/255243; BOA, İrade Adliye ve Mezahib (İ. AZN), 80/28.

79 Dehnevî, “Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)”, s. 13.

80 BOA, HR. İM, 165/53. İran Sefareti, okulun neden kapatıldığına anlam veremeyerek Hariciye Nezaretinden bilgi istemiş ve faaliyetlerine tekrar devam etmesi için de talepte bulunmuştur. Bk. BOA, HR. İM, 166/49; BOA, HR. İM, 171/60. Dehnevî yazdığı makalede, okulun faaliyet periyodunu 1940’lı yılların başına kadar götürmektedir. Ancak 1925 yılında kapatılan okulun tekrar açılıp açılmadığına dair cumhuriyet dönemi arşiv kayıtlarında bir bilgiye rastlanamamıştır.

81 BOA, ŞD, 2807/15.

82 BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT), 370/50.

83 BOA, MF. İBT, 393/85.

1912 yılında açıldı⁸⁴. Okula atanan ilk öğretmen de Osmanlı darülmualliminin-den mezun olmuş olan Ali Yaver Efendi'yd⁸⁵.

Hakkında Hüseyini Mektebi gibi çok fazla malumat bulunmayan ve İnan tarafından açılan bölgedeki bir diğ^{er} okul ise Uhuvvet-i İraniyan-ı Kazımiye Zükur Mektebiydi⁸⁶. Kerbela Hüseyini Mektebinden üç yıl ve II. Abdülhamid'in tahta indirilmesinden çok kısa bir süre önce 22 Nisan 1909 yılında açılan bu okul, yatılı/gündüz eğitim vermektedir. İptidai ve rüştiye kademesinde eğitim veren okul, açıldıktan bir yıl sonra Maarif Nezaretine bağlandı ve öğrencilere Türkçe öğretmek için Osmanlı Devleti tarafından okula, kadrosunda bulunmaması ve okulun talep etmesi dolayısıyla öğretmen tayin edildi. Okulun kurucuları arasında bölgenin önemli isimlerinden Hacı Ali Ekber, Hacı Muhammed Hasan İsfahanî, Seyit İsa Şirazi, Abdülhalik Yezdi ve Hacı Abdülvahab bin Hacı Ali Ekber bulunmaktaydı. Okul müdürlüğünü Hacı Ali Ekber üstlenmişti. Okulda görev yapan öğretmenler arasında Şeyh Cevad, Cevad Han, Şeyh Rıza, Şeyh Mehdi ve Seyyid Hasan gibi isimler yer alıyordu. Okulda kademelerine göre Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ulum-ı Diniye, Hesap, Farsça, Türkçe, Arapça, Coğrafya ve İslam Tarihi dersleri okutulmaktaydı⁸⁷.

Müslümanların kutsal bölge koridorunu elinde tutan Osmanlı Devleti'yle mezhepsel nedenlerden ötürü Irak bölgesinde birçok sorun yaşayan İnan, Şii kutsallarının bulunduğu bu bölgedeki şehirlerde okullaşma girişiminde bulundu. İstanbul ve Trabzon'daki okullara göre çok daha geç açılan Kerbela ve Kazımiye'deki İnan okullarının açılmasındaki sebep, İstanbul ve Anadolu'da eğitim faaliyeti yürüten İnan okullarından farklılık arz etmekteydi. İnanlılar, burada yaşayan Şii Irak halkının çocuklarına mezhepsel olarak temas edebilmek için bu okulları açmak istemişlerdi. Açılan okullarda verilen eğitim büyük oranda seküler olsa da İnanlılar, bu okullarla konsolide edebilecekleri bir nüfusu elde etmeye çalışmaktaydı.

d. Erzurum'da İnan Okulu Açılması Teşebbüsü

Erzurum'da konsoloslukları ve tüccar loncaları bulunan İnanlıların, çocuklarının eğitimi için ilk okul açma talebi, 1896 yılına rastlamaktadır. Şehirdeki İnanlıların topladıkları paralarla açılması düşünülen okulun, Erzurum İnan Konsolosluk-

⁸⁴ BOA, MF. MKT, 1178/50.

⁸⁵ BOA, MF. İBT, 404/21.

⁸⁶ BOA, MF. İBT, 444/16.

⁸⁷ BOA, MF. İBT, 509/67.

ğu tarafından desteklenmesi düşünülmüştür. Okul için daha evvel İran Erzurum Konsolosluğu yapan Mirza Ali Ekber Han'ın bölgede sahip olduğu hanenin kullanılacağı beyan edilse de bu talep, Maarif Nezaretinin yazısı ve Şârâ-yı Devlet kararıyla padişah emri olmadan yabancı statüde okul açılmasına yetkileri olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir⁸⁸.

Sultan II. Abdülhamid'in Erzurum'da bir İran okulu açılmasına neden karşı olduğu, Mabeyn-i Hümayun Başkıtabetinden Sadaret'e yazılan yazıda görülmektedir. Mabeyn-i Hümayun, Sultan II. Abdülhamid'in, bu okula Erzurum'daki Müslüman tüm çocukların gidebilecek olmasının, İran'ın mezhep propagandasına zemin hazırlayabileceğini ve bunun da Şiiliğin yayılmasına sebep olabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir. Fakat Mabeyn-i Hümayun tarafından bu düşüncenin muhataplara serdedilmesi yerine münasip bir cevabın verilerek durumun asla sezdirilmemesi istenmiştir⁸⁹. Yine benzer bir talep, 1901 yılında Erzurum İran Konsolosu Esedullah Han tarafından yapılmıştır. Maarif Nezaretine havale edilen bu talep, daha önceki talepteki gibi padişahın emri gerekçe gösterilmek suretiyle sonuçsuz bırakılmıştır⁹⁰. Esasında, İranlıların Erzurum'da okullaşma teşebbüsünün sonuçsuz kalması tek başına, diğer okul açma girişimlerinde yaşanmayıp burada yaşanan mezhepsel yahut başka siyasi kaygılara bağlı olmayabilir. Zira Erzurum'a yakın bir mahal olan Trabzon'da faaliyet yürüten bir İran okulunun varlığının, okul açma teşebbüsünü sonuçsuz bırakması da ihtimal dâhilinde tutulmalıdır.

2. Osmanlı Devlet Okullarında İranlıların Eğitimi

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nde açtıkları okullarla çocuklarının eğitim görmesini sağlayan İranlılar, çocuklarının sadece bu okullarda değil, Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasının gittiği okullarda da eğitim almalarını istemişlerdi⁹¹. Başlangıçta ilkokul ve ortaokul seviyesindeki okullara devam eden İranlı öğrenciler, tahsillerini tamamladıktan sonra yine Osmanlı Devleti'ne ait lise ve yüksekokul düzeyindeki okullara devam etmişler ve bu okullardan mezun olarak diploma almışlardı⁹². Osmanlı devlet okullarında lise ve yüksek tah-

88 BOA, MF. MKT, 334/65; BOA, Yıldız Evrakı Resmi Maruzat (Y. A. RES), 83/105; BOA, Y. A. RES, 85/70; BOA, Y. A. RES, 92/76.

89 BOA, HR. İM, 355/18.

90 BOA, MF. MKT, 569/15.

91 BOA, MF. İMF, 250/60

92 İranlılar, sadece Osmanlı Devleti'ne ait okullarda eğitim almamışlardı. Osmanlı sınırları dâhilinde olup yabancı okul statüsündeki Amerikan okullarına giden yahut gitmek isteyen İranlılar da vardı.

sil gören İnanlılar, sadece devletin sınırları dahilindekilerden de müteşekkil değildi. İnan'daki okullara göre daha iyi eğitim alabileceklerini düşünen birçok İnanlı öğrenci, göç ederek Osmanlı devlet okullarını tercih etmekteydi. Bu tercihlerin yoğunlaştığı şehir ise, İstanbul olmaktadır⁹³.

Osmanlı Devleti, coğrafyası içerisindeki okullarına yabancı öğrenci kabulünde zaman zaman seçici davranırsa da genel olarak Müslüman olan öğrencileri seçerek okullarına kabul etmekteydi⁹⁴. Dolayısıyla İnanlı öğrenciler de bu imkândan yararlanmaktaydı. Yüksek tahsilden önceki aşama olan idadi ve sultani seviyesindeki okullara, İnanlıların rağbeti hayli fazlaydı⁹⁵. Bunlar arasında yer alan İstanbul İdadisi, birçok İnanlı öğrencinin eğitim gördüğü okullardan biriydi⁹⁶. Kız ve erkek olarak ayrılan bu okullarda, İnanlı kız öğrenciler de tahsil görmek için talepte bulunmaktaydı⁹⁷. Burada dikkati çeken önemli bir husus, kız öğrencilerin ailelerinin maddi açıdan güçlü ve Osmanlı Devleti'nde bürokratik görevi olan İnanlı ailelerin çocukları olmalarıydı⁹⁸.

Sultani seviyesinde İnanlıların tercih ettiği okul, İstanbul'da bulunan ve eğitim kalitesi şimdiki gibi o zaman da yüksek olan Galatasaray Mekteb-i Sultanisiydi⁹⁹. Ücretli olarak eğitim veren bu okula girmek, her İnanlı için mümkün olmamaktaydı. Bu yüzden genel olarak Mekteb-i Sultaniye, İstanbul İnan Sefaretinde görevli diplomatların çocukları yahut yakın akrabaları kabul edilmekteydi. Zaman zaman bu kabuller, padişahın tavassutuyla yahut okul idaresinin kararıyla gerçekleşmekteydi.

Bu hususta Beyrut Amerikan Koleji'yle Robert Kolej, İnanlıların tercih ettiği yabancı okullar arasındaydı. Bk. BOA, MF. MKT, 1226/34; BOA, MF. MKT, 1239/98.

⁹³ BOA, MF. MKT, 1142/52.

⁹⁴ Kabul edilen öğrenciler arasında bulunan Hint ve Afgan kökenliler için bk. BOA, MF. İBT, 288/76. Osmanlı Devleti, hassasiyet gördüğü İnan'a yakın Basra gibi bölgelerde İnanlı öğrencilerin Osmanlı okullarına kabulüne izin vermemekteydi. Bk. BOA, MF. MKT, 140/12; BOA, BEO, 3483/261186; BOA, MF. MKT, 1095/44.

⁹⁵ İnanlılar, Osmanlı Devleti içerisinde açılan Numune ve Sanayi okullarında da eğitim görmek için talepte bulunmaktaydı. Bk. BOA, MF. MKT, 878/44.

⁹⁶ BOA, MF. MKT, 1146/72.

⁹⁷ BOA, MF. MKT, 1176/6; BOA, MF. MKT, 1176/25.

⁹⁸ İstanbul İnan Sefaretinde görevli üst düzey bürokratlar, bu aileler arasındaydı. Bk. BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK), 47/33.

⁹⁹ BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi (MF. ALY), 127/35. Mekteb-i Sultani, 1868 yılında eğitim faaliyetlerine başlamıştır. İlk yıllarında okula devam eden öğrenciler içerisinde, Müslüman olmayan öğrencilerin sayısı dikkat çekicidir. Bk. Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 38.

Örneğin yıllarca İstanbul İnan okulunda vazife almış ve Mekteb-i Sultanide de öğretmenlik yapmış olan Mirza Habib İsfahanî'nin oğlu Celal Efendi, okul masraflarından muaf tutularak idarenin kontenjanından mektebe kaydedilmişti¹⁰⁰. Mekteb-i Sultaniden mezun olan İranlı öğrencilerin, Osmanlı devlet okullarında ve özellikle Farsça öğretmenliğinde istihdam edilme istekleri de karşılanmaya çalışılmaktaydı¹⁰¹.

İdadi ve sultanilerden mezun olan İranlılar, meslek edinebilecekleri ve yüksek tahsil görebilecekleri okullara rağbet göstermişlerdi. Osmanlı Devleti'nin en gözde okullarını tercih eden İranlılar; Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Mulkiye, Mekteb-i Harbiye, Sanayi-i Nefise¹⁰² Dişçilik, Polis ve Jandarma Mektebi ile Darülmualimin gibi okullarda eğitim görmüşlerdi.

Tıbbiye Mektebine devam eden İranlı öğrencilerin, daha önce de ifade edildiği gibi, İnan Sefareti yahut konsoloslukları mensuplarının yakınları olduğu dikkati çekmekteydi. Bunlar içerisinde İstanbul ve Adana'daki İnan diplomatik misyonlarının yakınları, Tıbbiye Mektebini daha fazla tercih etmekteydi¹⁰³. Bunun yanı sıra Tıbbiye Mektebi genel olarak, maddi durumu iyi olan İranlı eşraf çocuklarının gidebildikleri bir okul profili çizmekteydi¹⁰⁴. Sağlık bilimlerinde eğitim almak isteyen İranlıların tercih ettiği okullardan bir diğeriye, Dişçilik Mektebiydi. Burada da birçok İranlı öğrencinin eğitim aldığı ve özellikle öğrenci yoğunluğunun I. Dünya Savaşı sırasında had safhaya ulaştığı bilinmekteydi¹⁰⁵.

100 BOA, MF. ALY, 3/76; BOA, MF. MKT, 433/23; Filiz Dıġırođlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Entelektüel Bir Acem: Mirza Habib İsfahanî ve Terekesi", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, C XLIX/S. 49, 2017, s. 299, 300, 301. Bürokrasiyi kullanarak Mekteb-i Sultani'ye kabul almaya çalışan İranlılar için bk. BOA, MF. MKT, 1205/3. Galatasaray Mekteb-i Sultani'sine ücretsiz olarak kabul edilmek isteyen birçok İranlı öğrenci bulunmaktaydı. Tespitlerimize göre okul, kapasitesi yeterli olmadığından her talebi karşılayamamakta ve birçok İranlı'nın öğrenim isteğini geri çevirmekteydi. Bk. BOA, MF. ALY, 73/99.

101 BOA, MF. ALY, 101/103.

102 Osmanlı okullarından mezun olan İranlıların birçoğunun talebi, Osmanlı kurumlarında istihdam edilmek olsa da bu her zaman mümkün olmuyordu. Örneğin Sanayi-i Nefise Mektebinin Resim Şubesi'nden mezun olan İranlı Tahirzâde Hasan Efendi'nin devlette tezhip muallimliği kadrosuyla çalışma talebi, Müze-i Hümayun Müdüriyeti tarafından reddedilmişti. Bk. BOA, MF. ALY, 96/20.

103 BOA, BEO, 3171/237761; BOA, Y. MTV, 123/16.

104 BOA, MF. ALY, 99/14; BOA, Y. MTV, 197/23.

105 BOA, MF. ALY, 88/138; BOA, MF. ALY, 97/2; BOA, MF. MKT, 1175/11.

Osmanlı devlet bürokrasisine personel yetiştiren Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk da İnanlı öğrencilerin eğitim aldığı okullar arasındaydı. İstanbul İnan Sefaretinin, bu okullarda okuyan İnanlı öğrenci sayısının artmasıyla alakalı olarak ciddi gayretleri olduğu görülmektedir¹⁰⁶. İstanbul'da bulunan Debistan-ı İraniyan'dan mezun olan ve yine Osmanlı okullarında eğitim aldıktan sonra yüksek tahsil yaşına gelen öğrencilerin, özellikle de bu okula girmek istedikleri bilinmekteydi¹⁰⁷. Bunun sebebinin, eğitim aldıktan sonra İnan devlet bürokrasisinde etkin olmak arzusunun öne çıktığı düşünülebilirdi¹⁰⁸.

Bir devletin sac ayaklarını oluşturan eğitim, emniyet ve askeriye gibi kurumlara öğrenci yetiştiren okullarda da İnanlılar eğitim almışlardı. Osmanlı Devleti'ne öğretmen yetiştiren darülmualiminlere girmek isteyen İnanlılar, bazı okullara kayıt esnasında yaptıkları gibi bu okula kaydolmak için de kendilerine iltimasta bulunacak isimleri aracı kılmaktaydı¹⁰⁹. Darülmualiminlere rağbet gösteren İnanlılar arasında da yine bürokrat ailelerin çocukları temayüz etmekteydi¹¹⁰. Bunun yanı sıra az da olsa ekonomik durumu orta seviyede olan İnanlı aileler de bu okullara çocuklarını gönderebilmekteydi. Bu durumda İnanlı ailelerin talepleri, çocuklarının okulda burslu olarak okuması yönünde olmaktadır¹¹¹. Şii nüfusun yoğun olduğu Irak coğrafyasında İnanlılar, Bağdat Darülmualimin Mektebini tercih ederek öğretmen olmak ve bölgedeki Şii okullarında görev alarak bu okullardaki öğretmen açığını devlet nezdinde değerlendirebilecekleri adımları atmaktaydı¹¹².

Polis ve Jandarma Mektebiyle Mekteb-i Harbiyeye alınacak İnanlı öğrencilerin tespiti ve bu okullara alınmalarının sağlanması, doğrudan İnan Devleti tarafından organize edilmekteydi. Zira bu okullardan yetişecek, modern askerlik ve güvenlik eğitimi alacak öğrencileri, İnan Devleti kendi kurumlarında değerlendirmek istemekteydi. İnan, Osmanlı Devleti nezdinde yaptığı girişimlerle İstanbul Polis

¹⁰⁶ BOA, BEO, 3630/272212.

¹⁰⁷ BOA, MF, ALY, 23/24.

¹⁰⁸ Mekteb-i Hukuk'ta okumak için çeşitli dönemlerde müracaatta bulunan İnanlılar için bk. BOA, MF, MKT, 1093/22; BOA, MF, MKT, 1143/65; BOA, MF, MKT, 1164/72.

¹⁰⁹ BOA, MF, İBT, 606/64.

¹¹⁰ BOA, MF, ALY, 139/20.

¹¹¹ BOA, MF, ALY, 65/31.

¹¹² BOA, MF, İBT, 488/52; BOA, MF, İBT, 555/15. Osmanlı Devleti tarafından tanınan, İnan'a ait yabancı okul hüviyetindeki Uhuvvet-i İraniyan-ı Kazımiye Zükur Mektebinden mezun olan öğrencilerin de Bağdat Darülmualimini'ne kaydolarak eğitim aldıkları görülmekteydi. Bk. BOA, MF, İBT, 539/78.

Mektebinde okuyacak İranlıların masraflarını üstleneceğini bildirerek öğrencilerinin devlet namına bu okullarda okuyacağını belirtmekteydi¹¹³. Bu durumun en büyük göstergelerinden biri, 1910 yılında İstanbul Polis Mektebinde tahsilini tamamlayan İranlı mezun öğrencilere ait diplomaların, İstanbul İran Sefaretine gönderilmiş olmasıydı¹¹⁴. Aynı durum, İstanbul Jandarma Mektebinde okuyan İranlı öğrenciler için de söz konusuydu¹¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde subay yetiştiren Mekteb-i Harbiye ve askerî okullar da İranlılara kapılarını açan eğitim kurumları arasındaydı. Diğer okullara nispetle daha sıkı bir eğitim sistemine sahip Mekteb-i Harbiye'de okuyan İranlıların bir kısmı, bu eğitime ayak uyduramadıkları ve disiplinsiz davranışları dolayısıyla okuldan ihraç edilmişti¹¹⁶. Fakat hatırı sayılır sayıda İranlı öğrenciyse bu askerî okullara devam edip mezun olmayı başardı. 1886-1889 yılları arasındaki seyahati sırasında İstanbul'u ziyaret edip gözlemlerini kaleme alan İranlı Pirzâde, Kuleli Askerî İdadisi'nde okuyan sekiz yüz kadar İranlı öğrenci olduğundan bahsetmektedir. Bu sayının doğru olup olmadığı noktasında tereddütler bulunsa da İranlı öğrencilerin çok konforlu eğitim hayatları olduğu, onların tek kişilik odalarda kaldıkları ve büyük hürmet gördükleri, Pirzâde'nin verdiği önemli bilgiler arasındadır¹¹⁷.

Kuleli Askerî İdadisi'nde eğitim alıp İran'a dönen birçok İranlı'nın yanında, bu okuldan mezun olup Osmanlı ordusunda hizmet eden İranlılar da bulunmaktadır. Seyyid Ahmed Canpulad, bu isimlerden biridir. Farsça olarak kaleme aldığı anılarında İran Sefaretinin tavassutuyla bu okulda İsmail Mühendisi, Muhammed Ali Tebrizî, Abbas Ali Şebüsteri, Mehdi Tebrizî, Seyyid Muhammed Tebrizî, Ali Babiverdi, Cabbar Tebrizî ve Hüsameddin İrani gibi İranlılarla birlikte 1915'te eğitime başladıklarından söz eden Canpulad, yaşı küçük olan İranlıların o dönemde Bursa Askerî İdadisi'nde eğitim aldığından bahsetmektedir¹¹⁸. Canpulad,

113 BOA, BEO, 3830/287240; BOA, DH. İD, 27/7; BOA, DH. MKT, 2898/3.

114 BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI), 58/28.

115 BOA, BEO, 3631/272255.

116 BOA, BEO, 2567/192519; BOA, BEO, 2569/192636; BOA, BEO, 2575/193078.

117 Hacı Muhammed Ali Pirzâde, *Sefername-i Hacı Pirzâde*, C II, haz. Ferman Fermanian, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1343, s. 112; Yıldız, "İstanbul'da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter", s. 183. Hacı Pirzâde, askerî okulda okuyan İranlı öğrencilerin bazılarının isimlerini de zikretmektedir. Bu isimler arasında; Muhammed Hamid Han bin Mirza Ali Ekber Han Gaffari, Muhib Ali Han, Abbas Kulu Han ve Ebul Hasan Mirza gibi isimler yer almaktadır. Bk. Pirzâde, *age.*, s. 112.

118 Seyyid Ahmed Canpulad, *İstiklâl Harbi'nde İranlı Bir Subayın Anıları*, çev. Mehmet Çalışkan, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 25-26.

mezun olduktan sonra teğmen ve üsteğmen rütbeleriyle İstiklal Harbi boyunca Türk ordusunda da önemli hizmetlerde bulunmuş ve daha sonra İnan'a dönerek orada da alanında görevler üstlenmiştir¹¹⁹.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra çatışmasız bir ilişki yürütmeye başlayan Osmanlı ve İnan devletlerinin yeni ilişki teması, mezhepsel bakış açısından arındırılmaya çalışılmıştı. İkili ilişkilerde sınır, aşiretler sorunu ve ticari meseleler gibi seküler problemleri çözerek mesafe kat edebileceğini düşünen İnan tarafı bu sayede, kendi tüccarlarının Osmanlı ülkesine yaptığı ticaretin de gelişmesinin önünü açacaktı. Osmanlı toprakları; ticari, siyasi, sosyal ve kültürel anlamda İnan için bir cazibe merkeziydi. Bu yüzden göç ettikleri Osmanlı sınırları içerisinde artan İnanlı nüfusun önemli ihtiyaçlarının başında da eğitim gelmekteydi. 1880'li yıllara kadar sorun olarak belirlemeyen Osmanlı İnanlılarının nasıl ve nerede eğitim alacakları konusu, esasında kolektif bir sorumlulukla halledilmeye çalışıldı. İstanbul'da yaşayan İnan diasporası, İnan Devleti'ni temsilen İstanbul İnan Sefareti ve Osmanlı Devleti, İnanlıların okullaşma sürecinde aktif rol oynadı.

İstanbul'da okul açmak isteyen İnanlıların en önemli amacı, şehirde kalıcı ama bir o kadar da entelektüel birikime sahip insanlarla güç elde etmektir. Diğer bir amaç, Osmanlı topraklarında doğan çocuklarının kendi kültürlerinden kopmamalarını sağlamak ve eğitim hayatlarını kontrolleri altında tutmaktır. Ticaretin getirdiği paranın avantajını iyi kullanan İstanbul İnanlıları, bu parayı eğitim ve kültürel hayatı canlandıracak yatırımlara sevk etti. Matbaanın açılması, Farsça kitap ve gazetelerin basılmasının ardından Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Debistan-ı Ahmediyan'ın eğitim faaliyetlerine başlaması, İnanlıların kültür ve eğitim hayatındaki en büyük yatırımları oldu. Osmanlı başkentindeki güçlü diasporaya bir açıdan da bu sayede erişen İnanlılar, aynı okullaşma faaliyetlerindeki politikayı, tüccar loncalarının geniş olduğu sınır ve ticaret şehirlerine yönlendirdi. Trabzon'da İnanlılara ait bir okul açma isteği de zikredilen gerekçelerden kaynaklandı. Siyasi/diplomatik olarak Trabzon'daki konsolosluğu sayesinde güçlü olan İnanlılar, her açıdan bu gücü tekmil edecek bir hamleyle Trabzon'da okul açtı ve buradan yetişen İnanlılar, ülkenin çeşitli okullarında eğitimlerine devam ederek gücün yayılmasına vesile oldu. Aynı politik ve kültürel hamleyi yoğun nüfusunun yaşadığı Erzurum'da da deneyen İnanlıların bu teşebbüsü, Sultan II. Abdülhamid'in mezhepsel kay-

119 Canpulad, *age.*, s. 13.

gılarının ağır basması ve de muhtemelen bölgeye yakın olan Trabzon'daki İran okulunun varlığı nedeniyle başarıya ulaşamadı. İran, Irak'ta yaşayan Şiilerin de açtıkları okullarda eğitim almalarını sağladı. Bu okullardan birisi, açılışı Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişinin son günlerine tesadüf eden Kazımiye'deki İran okuluydu. Müfredatı bilinmese de ders isimlerinden yola çıkıldığında okulda, modern eğitim verilmesinin yanında dinî içerikli bazı dersler de okutulmaktaydı. Bu durum, bölgede Sünni akaide uygun dersleri bulunan Osmanlı devlet okullarının yanında böyle bir okulu faaliyete geçirip muhtemelen Şiilere hitap eden dinî bilgilerinden onların istifade etmesine olanak tanıma amacı taşımaktaydı.

Osmanlı okullarında orta, lise ve yüksekokul seviyelerinde eğitim alan İranlılar, bu kesintisiz eğitimle İran'a dönmek yahut başka ülkelere gitmek zorunda kalmadılar. Eğitimini tamamlayanların birçoğu, önemli alanlarda meslek sahibi oldular. Osmanlı Devleti'nin istihdam politikası kapsamında bazı alanlarda devlete hizmet eden bu eğitilmiş nüfustan, İran'ın sonraki yıllarda özellikle Mekteb-i Harbiye'den mezun öğrencileri askeri alanda istihdam etmesiyle onlardan nitelikli bir askeri eğitim verilmesi noktasında yararlandığı görüldü.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 2287/17148; 2463/184667; 2567/192519; 2569/192636; 2575/193078; 3171/237761; 3404/255243; 3483/261186; 3630/272212; 3631/272255; 3685/276316; 3830/287240; 4336/325194.

Dahiliye Nezareti İdare (DH. İD), 27/7; 123/20.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK), 31/85.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT), 58/38; 2898/3.

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI), 58/28.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM), 117/14.

Hazine-i Hassa İradeler (HH. İ), 143/5; 153/46; 177/31; 232/117.

Hariciye Nezareti İdare (HR. İD), 1812/1.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 124/92; 131/92; 135/22; 140/82; 165/53; 166/49; 175/81; 355/18.

İrade Adliye ve Mezahib (İ. AZN), 80/28.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi (MF. ALY), 3/76; 23/24; 65/31; 73/99; 88/138; 96/20; 97/2; 99/14; 101/103; 127/35; 139/20.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF. İBT), 288/76; 370/50; 393/85; 404/21; 444/16; 488/52; 539/78; 555/15; 606/64.

Maarif Nezareti İstanbul Maarif Müdüriyeti (MF. İMF), 8/30; 94/50; 95/14; 120/74; 121/100; 126/50; 132/46; 160/99; 160/99-2; 165/120; 169/14; 250/60.

Maarif Nezareti Mekatib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği (MF. MGM), 4/34.

Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif (MF. MKB), 30/124; 31/153; 32/115; 58/24.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT), 83/4; 140/12; 278/60; 334/65; 433/23; 569/15; 619/30; 878/44; 1093/22; 1095/44; 1142/52; 1143/65; 1146/72; 1164/72; 1175/11; 1176/6; 1176/25; 1178/50; 1205/3; 1226/34; 1239/98.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdiriyeti (ML. EEM), 430/92; 497/63; 597/18.

Şârâ-yı Devlet (ŞD), 231/7; 2807/15; 2832/9.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e), 1384/39; 1399/58.

Yıldız Evrakı Resmi Maruzat (Y. A. RES), 83/105; 85/70; 92/76.

Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 90/51; 123/16; 197/23.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret (Y. PRK. A), 11/58.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK), 47/33.

Süreli Yayınlar

Ahter.

Şems.

Mecelle-i Hikmet.

Sözlükler

Kanar, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2008.

Araştırma-İnceleme Eserler, Basılmış Resmî Belge ve Hatıralar

Abdullahzade, Şahrüh, “Medreseha-yı İrani der Osmani”, *Roşd-ı Amużeş-i Tarih*, S.3, 1399, s. 69-74.

Afacan, Serhan, “İranîlikten Osmanîliğe: Sultan II. Abdülhamid Devrinde Bir Vatandaşlık Değişirme Sergüzeşti”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyumu*, ed. Fahrettin Gün-Halil İbrahim Erbay, TBMM Millî Saraylar Yayınları, İstanbul 2017, s. 665-673.

Asl, Ali Resulzade, “Tarihçe-i Tesis-i Medrese-i İraniyan-ı İstanbul”, *Reşd-i Amużeş-i Tarih*, S. 35, 1388, s. 52-53.

Atabaki, Touraj, “Mustarip Ziyaretçiler: Çar İmparatorluğunun Sınırlarında İran Madunları”, *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran’da Modernleşme, Toplum ve Devlet*, der. Touraj Atabaki, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Ateş, Sabri, *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914*, Küre Yayınları, İstanbul 2020.

Aykun, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.

Azap, Eralp Yaşar, *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İnan Savaşı (Siyaset-Harekât-Lojistik/ Organizasyon)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

Büyükkaracı, Süleyman, “Osmanlı Devleti’nde İnan Okulları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2000, s. 11-48.

Canpulad, Seyyid Ahmed, *İstiklâl Harbi’nde İnanlı Bir Subayın Anıları*, çev. Mehmet Çalışkan, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

Ceylan, Ebubekir, *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East*, I. B. Tauris, London-New York 2011.

Çelik, Yüksel, “Sultan Abdülaziz Devrinde Gündelik Hayatta Değişim: Yeni Alışkanlıklar, Mekânlar ve İmkânlar”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat Bildiriler*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 209-227.

Çetinsaya, Gökhan, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti’nin Irak Politikası”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C II, haz. Mehmet Metin Hülagü-Şakir Batmaz-Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 157-177.

Dehnevî, Nizam Ali, “Tesis-i Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul ve Tahlil-i Nizamname-i An”, *Neşriye-i Motalaat-ı Asya-yı Sagir*, S. 7, 1398, s.117-140.

Dehnevî, Nizam Ali, “Debistan-ı İraniyan der Trabzon (1302-1360 / 1264-1320)”, *Goncine-i Esnad*, S. 123, 1400, s. 7-24.

Demirel, Fatmagül, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

Diğroğlu, Filiz, “İstanbul-Tebriiz Ticaret Hatunda Validehan (XIX-XX. Yüzyıl)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 31, 2014, s. 69-112.

Diğroğlu, Filiz, *XIX. Yüzyıl Karadeniz’inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Diğroğlu, Filiz, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde İnanlı Olmak: Samsun’daki Acem Topluluğu”, *Osmanlı’da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, ed. Kerim İlker Bulunur-Fatih Bozkurt-Mahmut Cihat İzgi, Mahya Yayınları, İstanbul 2017, s. 253-276.

Diğroğlu, Filiz “Sultanın Ecnebileri: Dersâdet’in Acemleri”, *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Sempozyumu*, haz. Fahrettin Gün-İlhan Kocaman-Cengiz Göncü-Esin Öncü, TBMM Millî Saraylar Yayınları, İstanbul 2018, s. 932-968.

Dığıroğlu, Filiz, “Osmanlı Matbuatında Acemler: Şirket-i Sahafiye-i İraniye”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C LVI, 2020, s. 225-258.

Dığıroğlu, Filiz, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Entelektüel Bir Acem: Mirza Habib İsfehanî ve Terekesi, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C XLIX/S. 49, 2017, s. 293-341.

Engin, Vahdettin, *Mekteb-i Sultani*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

Erden, Mustafa Suphi, *Türkiye ve İran'da Vatandaşlık ve Etnisite*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.

Esnadî ez Medaris-i İranî der Haric ve Medaris-i Haricî der İran, haz. Seyyid Hüseyin Musevi-Hadi Haniki-Ahmed Mescid Camiî, Merkez-i Esnad ve Riyaset-i Cumhuri, Tahran 1381.

Eşgöl, Ayşegöl, *Arşiv Belgeleri Işığında Yakınçağ Döneminde Osmanlı'da Yabancıların Konser Faaliyetleri ve Musiki Cemiyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

Hazreti, Hasan-Mirrezi, Fatemetü's-Sadat, *Tarih-i Senedî-yi Medrese-i İraniyan-ı İstanbul*, İntişarat-ı Pejohesked-e Tarih-i İslam, Tahran 1400.

Hazreti, Hasan, “Mirza Mohsin Han Muinülmülk ve Sefaret-i Osmani”, *Faşname-i Tarih-i Revabüt-ı Harici*, S. 78, 1398, s. 9-22.

Kasım Puya, İkbâl, *Medaris-i Cedid der Dove-re-i Kacariye: Baniyan ve Pişrevan*, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran 1377.

Keleş, Muhammet, “Şems Gazetesi ve İstanbul'daki İranlılar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 39/S. 68, 2020, s. 443-453.

Keleş, Muhammet, *Şems: İstanbul'da Yayınlanan Bir Farsça Gazetesinin Bakış Açısıyla II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Yılı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Kilerci, Başak, *Ottoman-Qajar Relations Through Photography: Mozaffar Al-Din Shah's Istanbul Visit (1900)*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Köse, Osman, “19. Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluk ve Hüseyiniye (Acem) Tekkesi”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, C I, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 165-177.

Kurşun, Zekeriya, “Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı”, *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, C I, İstanbul 2007, s. 195-212.

Kurtulmuş, Alev İrmak, *A Country in a School: Fajr Iranian School in Turkey*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

Kürelî, İbrahim, *1824-1908 Tarihli İnan Ahkâm Defteri: Tüccarlar, Şehbenderler ve Ziyaretçiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

Lawrence, Tanya Elal, *Akhtar: A Persian Language Newspaper Published in Istanbul and the Iranian Community of the Ottoman Empire in the Late Nineteenth Century*, Libra Yayınları, İstanbul 2015.

Motemedi, Esfendiyar, "Gozareş: Medrese-i İraniyan-ı İstanbul", *Roşd-ı Moallim*, S. 266, 1389, s. 32-34.

Mutlu, Şamil, "İstanbul'da Faaliyet Gösteren Yabancı Misyoner Okulları", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C IX, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 192-204.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.

Pirzâde, Hacı Muhammed Ali, *Sefername-i Hacı Pirzâde*, C II, haz. Ferman Fermandian, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1343.

Polat Haydaroglu, İlknur, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Sabet, Firoozeh Kashani, *Sınır Kurguları: İnan Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

Sadri, Manizheh, "Kaçar Hanedanı Döneminde İnan'da Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Değişmesi ve Yeni Okulların Açılışı", *Belleten*, C 77/S. 279, 2013, s. 658-662.

Saltık, Ekrem, "Sebilürreşâd Hindistan Muhabiri S. M. Tefvik'in Meçhul Biyografisine Dair", *Bilgi*, S. 99, 2021, s. 55-83.

Sasanî, Han Melik, *Yadbudha-yn Sefaret-i İstanbul*, İntişarat-ı Firdovsi, Tahran 1335.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Soofizadeh, Abdolvahid, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 32/S. 54, 2013, s. 183-194.

- Şenel, Şennur-Terzi, Hülya, “Trabzon’daki İran Konsolosluğu’nun Faaliyetleri (1877-1923)”, *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2019, s. 83-95.
- Uygur, Hakkı, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir Han Melik Sasanî*, Klasik Yayınları, İstanbul 2006.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Cüdi Efendi, Trabzonlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 8, İstanbul 1993, s. 81-82.
- Yalçımen, Faruk, “Saving the Minds and Loyal Ties of Subjects: Ottoman Education Policy Against the Spread of Shiism in Iraq During the Time of Abdülhamid II”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C 21/S. 41/2, 2016, s. 63-108.
- Yıldız, Güllü, “İstanbul’da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C L, 2017, s. 175-218.
- Yıldız, Güllü, “II. Abdülhamid Dönemi İstanbul’unda Şii Kimliği ve Hüseyiniye İnşa Girişimi”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. VII/1, 2021, s. 131-148.

EKLER

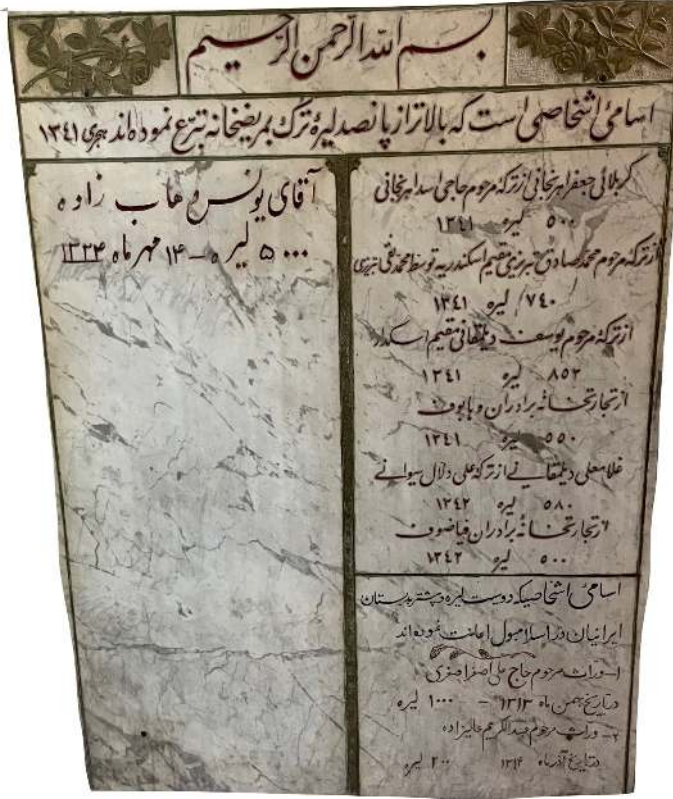
Ek 1: İstanbul Sultanahmet'te Bulunan Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul'un Bugünkü Girişi ve Mermer İsimliği

Foto: Eralp Yaşar Azap, 03.11.2022.

Ek 2: Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul'un 1937-1938 Eğitim-Öğretim Yılındaki Öğrenci ve Öğretmenleri

Foto: Erap Yaşar Azap, 03.11.2022.

Ek 3: Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul'a 1923, 1924, 1935 ve 1945 Yıllarında Bağış Yapanlar ve Bağış Miktarlarını Gösteren Mermer Levha.

Foto: Eralp Yaşar Azap, 03.11.2022.